

УДК 347.465.

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.2.9>

Луценко Д. С.,

кандидат юридичних наук, керуючий партнер
Адвокатського об'єднання «Novels»

ОЧІКУВАННЯ СПАДЩИНИ ЯК ВИД МАЙНОВОГО ОЧІКУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Анотація. Очікування спадщини як вид майнового очікування в цивільному праві є актуальною темою, що має значний вплив на правові відносини між суб'єктами спадкового права. У цивільному праві майнове очікування стосується майнових прав, які можуть виникнути в майбутньому на підставі певних юридичних фактів або умов. Однією з найпоширеніших форм майнового очікування є очікування спадщини, яке виникає до моменту відкриття спадщини та прийняття її спадкоємцем.

Очікування спадщини характеризується своєрідними правовими особливостями, які відрізняють його від інших видів майнових очікувань. По-перше, воно пов'язане з особистими немайновими правовідносинами між спадкодавцем і потенційним спадкоємцем. По-друге, очікування спадщини базується на припущенні, що спадкодавець залишить після себе майно, яке може бути успадковане. По-третє, таке очікування не є юридично забезпеченим до моменту смерті спадкодавця та відкриття спадщини.

Основною проблемою очікування спадщини є його невизначеність та ризики, пов'язані з можливими змінами у складі спадщини або змінами волі спадкодавця. Спадкодавець має право розпоряджатися своїм майном за життя, включаючи можливість укладання заповіту або інших угод, які можуть вплинути на склад спадщини. Крім того, до моменту відкриття спадщини потенційний спадкоємець не має юридично забезпеченого права на спадкове майно.

У висновках статті підкреслюється необхідність удосконалення правового регулювання очікування спадщини як одного з видів майнових очікувань. Рекомендовано розробити більш чіткі правові норми, які б забезпечували захист прав потенційних спадкоємців і знижували ризики, пов'язані з невизначеністю очікування спадщини. Також пропонується враховувати міжнародний досвід у цій сфері для гармонізації національного законодавства з сучасними правовими тенденціями.

Ключові слова: очікування спадщини, майнове очікування, цивільне право, спадщина, спадкоємці, спадкодавець, правовідносини.

Lutsenko D. S. Expectation of inheritance as a type of property expectation in civil law

Abstract. Expectation of inheritance as a type of property expectation in civil law is a relevant topic that significantly impacts the legal relations between subjects of inheritance law. In civil law, property expectation pertains to property rights that may arise in the future based on certain legal facts or conditions. One of the most common forms of property expectation is the expectation of inheritance, which arises before the opening of the inheritance and its acceptance by the heir.

The expectation of inheritance is characterized by distinctive legal features that set it apart from other types of property expectations. Firstly, it is connected to personal non-property relations between the testator and the potential heir. Secondly, the expectation of inheritance is based on the assumption that the testator will leave behind property that can be inherited. Thirdly, such an expectation is not legally secured until the testator's death and the opening of the inheritance.

The main problem with the expectation of inheritance is its uncertainty and the risks associated with possible changes in the composition of the inheritance or changes in the will of the testator. The testator has the right to dispose of their property during their lifetime, including the possibility of making a will or other transactions that may affect the composition of the inheritance. Moreover, until the inheritance is opened, the potential heir does not have a legally secured right to the inheritance property.

The conclusions of the article emphasize the need to improve the legal regulation of the expectation of inheritance as one of the types of property expectations. It is recommended to develop clearer legal norms that would ensure the protection of the rights of potential heirs and reduce the risks associated with the uncertainty of the expectation of inheritance. Additionally, it is proposed to consider international experience in this field to harmonize national legislation with contemporary legal trends.

Key words: expectation of inheritance, property expectation, civil law, inheritance, heirs, testator, legal relations.

Тема очікувань спадщини є актуальною не тільки для юристів та спеціалістів у сфері права, але й для широкої громадськості, оскільки вона стосується особистих справ багатьох людей. Очікування спадщини виникають, коли особа має законне право на певну спадщину, але ця спадщина ще не була передана або розподілена після смерті власника.

Законодавство часто змінюється, що може вплинути на правила успадкування та визначення майнових очікувань. Розуміння цих змін критично важливе для тих, хто планує майбутнє або має майнові очікування. В умовах неоднозначності законодавства або відсутності ясних вказівок щодо майнових очікувань, юридичні суперечки стають частішими. Розуміння механізмів формування майнових очікувань допомагає уникнути таких конфліктів.

Мета дослідження полягає в аналізі та інтерпретації сучасного стану проблеми очікування спадщини, як вид майнового очікування в цивільному праві.

Спадщина в цивільному праві України охоплює всі права та обов'язки померлої особи, які передаються до інших осіб після її смерті та включає майно, заборгованість, контракти, трудові права та обов'язки, а також інші цивільні права та обов'язки, що існували у спадкодавця на момент його смерті.

Спадкове право регулює процес переходу цих прав і обов'язків, включаючи:

- Спадкову трансмісію, яка відбувається, коли спадкоємець за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти. Право на прийняття спадщини переходить до його спадкоємців.

- Прийняття спадщини, яке повинно бути здійснено протягом встановленого строку. Якщо спадкоємець не приймає спадщину вчасно, він вважається тим, хто не прийняв її, і можуть застосовуватися відповідні наслідки [9].

Спадкоємцями можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після його смерті. За заповітом спадкоємцями також можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин.

Спадкове право базується на принципах універсальності спадкового права, свободи заповіту, рахування не тільки дійсної але й припустимої волі спадкодавця, охорони інтересів спадкодавця та спадкоємців, а також матеріально забезпеченого призначення спадкування [6].

Стаття 1217 Цивільного кодексу України встановлює закритий перелік видів спадкування, що вказує на їхню винятковість та недопустимість розширення тлумачення. Згідно з цим положенням, наступні форми спадкування вважаються самостійними: спадкова трансмісія (за статтею 1276 ЦК України), спадкування за правом представлення (за статтею 1266 ЦК України), спадкування за обов'язковою частиною (за статтею 1241 ЦК України) та спадковий договір (за статтями 1302-1308 ЦК України). Кожен з цих видів спадкування розглядається як незалежний, повноцінний і відокремлений від інших. Отже, права на прийняття або відмову від спадку мають місце окремо для спадкоємців за заповітом та спадкоємців за законом.

Частина 1 статті 1268 Цивільного кодексу України регулює право спадкоємця «за заповітом чи за законом прийняти спадщину або не прийняти її», а частина 1 статті 1273 Цивільного кодексу України стверджує, що спадкоємець «за заповітом або за законом може відмовитись від прийняття спадщини». Справді, спадкування є універсальним правонаступництвом, що передбачає, серед іншого, можливість прийняття чи відмови від прийняття спадщини стосовно всього спадкового майна. Цими положеннями Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України знову підтверджується універсальність спадкування, що передбачає перехід прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємця одночасно, як єдиного цілого в усій сукупності [8, с. 88, 91].

Право на спадщину, яке виникає у спадкоємця після відкриття спадщини, має власні умови формування та встановлені законом терміни існування. Серед особливостей правоздатності, до яких належить М.О. Стефанчук, можна віднести її специфічний характер, обсяг та призначення. Це майнове право призначено для забезпечення кожного гро-

мадянином можливості отримувати конкретні цивільні права та обов'язки, які дозволять йому реалізувати свої інтереси та досягти поставлених цілей [10, с. 53]. Всіма ймовірностями, спадкоємець за законом має право на реалізацію свого майнового права. Після проведення незалежної оцінки спадщини, яка може бути отримана спадкоємцем, він може укласти договір про її продаж, особливо якщо спадкове майно вже знаходиться під його фактичним контролем. Однак, покупець спадщини може зіткнутися з рядом ризиків. Хоча спадкування за заповітом є основним механізмом успадкування, оскільки дозволяє власникові розпоряджатися своїм майном після смерті, спадкування за законом має другорядне значення, оскільки воно відбувається лише тоді, коли заповідане майно не охоплене заповітом або коли спадкування за заповітом неможливо через певні юридичні або фактичні обставини (наприклад, заповіт визнано недійсним, спадкоємець за заповітом усунутий від спадкування як негідний, або заповіт не був складений). Найбільшими ризиками для покупця спадщини є ті, що можуть виникнути при спадкуванні за заповітом. Якщо спадщина передається спадкоємцем за законом, ризик появи нових спадкоємців або усунення спадкоємця, який заявив про прийняття спадщини, значно зменшується, при цьому важливість довіри до спадкоємця та нотаріуса залишається незмінною. При спадкуванні за заповітом виникають додаткові ризики, пов'язані з можливістю спадкоємця отримати спадщину. Одним з таких ризиків є можливість визнання заповіту недійсним через його несумісність з загальноприйнятими вимогами до дійсності правового акту (наприклад, порушення формальних вимог до заповіту, обмеження щодо суб'єкта, що здійснює заповіт, або обмеження свободи волевиявлення). Іншим ризиком є наявність обов'язкових спадкоємців, про яких спадкоємець за заповітом міг не мати відомостей (наприклад, неповнолітні або непрацездатні діти від першого шлюбу, результати санації недійсного шлюбу тощо) [4, с. 25].

Визначення майнових прав у законодавстві можна знайти у статті 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та профе-

сійну оціночну діяльність в Україні» [1]. Так, майновими правами, які можуть підлягати оцінці, визнаються будь-які права, що стосуються майна, відмінні від права власності. Це можуть бути права, що складаються з права володіння, розпорядження, користування, а також інші специфічні права, наприклад, права на здійснення певної діяльності або використання природних ресурсів, а також права вимоги. Варто відзначити, що це визначення сформульоване з урахуванням специфіки та цілей даного нормативно-правового акта і не може повністю використовуватися для визначення теоретичного поняття «майнові права». Важливо підкреслити, що майновим правам притаманна подвійна правова природа. Наприклад, згідно з висловленими поглядами С.І. Шимона, обмежене речове право як суб'єктивне право базується на можливості вчинення власних позитивних дій, таких як право користування, а інші аспекти, такі як право на чужі дії чи право на захист, випливають із цього права. При відчуженні такого речового права передається право на річ. У випадку відчуження зобов'язального права, наприклад, права вимоги, передається право на вимагання передачі майна, тобто право на річ, яка перебуває у володінні боржника. Таким чином, з правом вимоги передається не право на чужі дії, а право на майно, яке має бути передане боржником. Таким чином, будь-яке об'єктоздатне майнове право є або правом на конкретну річ, або правом вимоги стосовно цієї речі (речей). Отже, майнове право може бути абсолютним речовим правом або потенційним абсолютним речовим правом. З цього випливає, що всі майнові права, як об'єкти, є речовими правами. Отже, усі майнові права можна розглядати як речі [11, с. 252].

У науковій літературі майнове право очікування визначається як право особи, яка володіє річчю з наміром отримати на неї право власності у разі виконання встановлених умов, передбачених у договорі або законі. Поняття «майнове право очікування», що сформульоване вітчизняною судовою практикою, помилково порівнюється з концепцією «легітимних очікувань», яку тлумачить та застосовує Європейський суд з прав

людини для захисту права власності згідно зі статтею 1 Першого протоколу Конвенції. Це пояснюється різними принципами тлумачення конвенційних норм, особливостями українського законодавства та доктринальними концепціями майна та майнових прав [7, с. 44].

Право очікування є майновим правом, тобто це об'єкт цивільних прав. Хоча суд не визначив цього, але можна стверджувати, що право очікування, як і будь-який інший об'єкт цивільних прав, може бути передане або перейти від однієї особи до іншої, якщо це не заборонено законом (згідно зі статтею 178 Цивільного кодексу України). Право очікування є майновим правом, яке має характер обмеженого речового права, тобто воно більше, ніж право вимоги за зобов'язаннями. Зміст права очікування визначається судом як наявність певних, але не всіх, прав власника майна, що підтверджує його правомірність отримати право власності на нерухомість або інше майно у майбутньому. Важливо зазначити, що «правоочікувач» вже має певні правомочності власника майна, тому «право очікування» не може бути зведене лише до «очікування права». Можливість отримати право власності у майбутньому є однією зі складових права очікування, але не єдиною. Отже, обсяг права очікування складається з двох частин: перша – певні права власника майна, друга – очікування права.

Згідно з законодавством, виндикацію речі може вимагати не лише особа, яка має найбільш повний речовий титул (право власності), але й ті, хто має обмежені речові права. Таким чином, відмова визнавати виндикацію як форму захисту речового права, якщо це право не є правом власності (наприклад, право очікування), є недопустимою. Це ілюструється прикладом неординарної спадкової справи, у якій Верховний Суд України залишив в силі рішення, що визнавало право позивача на отримання власності на успадковану квартиру і вимагало повернення майна з незаконного володіння, при цьому визнаючи право власності на цю квартиру. Практика нового Верховного Суду ще не має стабільності або чіткого визначення. У більшості справ судді утримуються від визначення

природи та сутності прав осіб, які очікують на набуття права власності. Зазвичай дослідження обмежується визначенням наявності законних або легітимних очікувань у контексті практики Європейського суду з прав людини. Проте це тема для окремої розмови, яку ми плануємо продовжити [5].

Якщо спадкоємець, який є зареєстрованим у місці проживання разом із померлим спадкодавцем, протягом півроку не подасть заяву про відмову від спадщини, він автоматично вважатиметься приймаючим спадщину. У цьому випадку, строків для звернення до нотаріуса немає [12].

Спадкоємці мають право на спадкування майна спадкодавця у випадку, якщо він не залишив заповіту або заповіт виявився недійсним. Це означає спадкування за законом, коли спадкоємці визначаються відповідно до встановленої черговості. Після прийняття спадщини спадкоємець має право отримати свідоцтво про право на спадщину, яке підтверджує його права на спадщину і може знадобитися для різних юридичних процедур.

Для отримання свідоцтва про право на спадщину спадкоємець повинен звернутися до нотаріуса або відповідної посадової особи. Це особливо важливо для майна, яке підлягає державній реєстрації. При поданні заяви на отримання свідоцтва про спадщину спадкоємець повинен представити нотаріусу документи, що підтверджують факт смерті спадкодавця, час і місце відкриття спадщини, наявність підстав для спадкування, склад спадкового майна та інші необхідні дані.

Важливо зазначити, що спадкоємці, які ухиляються від своїх обов'язків або намагаються уникнути своїх прав, можуть бути позбавлені права на спадкування за законом. Наприклад, ті, хто свідомо заважав спадкодавцеві скласти заповіт або сприяв виникненню права на спадкування у себе чи інших осіб, можуть втратити своє право на спадкування [3, с. 6-7].

Згідно з європейським законодавством, очікування спадщини значно відрізняються між країнами через відмінності в національних законах про спадщину. Ці відмінності можуть призвести до невизначеності та потенційних

конфліктів, особливо у справах про транскордонне спадкування.

Кожна європейська країна має власний набір законів про спадкування, який може значно відрізнятися від інших. Ця різноманітність призводить до ситуацій, коли потенційний спадкоємець може мати певні права на спадщину в одній країні, але не мати права в іншій, що спричиняє юридичні складнощі та потенційні суперечки. Щорічно понад півмільйона справ стосується транскордонного спадкування, що становить приблизно 10% усіх справ про спадкування в ЄС. Це підкреслює практичні проблеми, пов'язані з різними правилами спадкування в країнах Європейського Союзу. Існує щонайменше три основні концепції щодо принципів передачі прав і обов'язків померлої особи її правонаступникам: «le mort le vif saisit», «hereditas iacens», а також управління спадковим майном. Ці концепції впливають на те, як розглядаються спадкові борги та відповідальність правонаступників померлого [17].

Регламент ЄС про правонаступництво спрямований на гармонізацію законодавства, що застосовується до спадкування осіб, які померли, проживаючи або постійно проживаючи в ЄС. Однак він не охоплює всі аспекти спадщини, такі як податки на спадщину, цивільний стан, режим власності та питання, що стосуються компаній. Ці аспекти залишаються предметом національного законодавства. Особи, які планують транскордонне спадкування, повинні враховувати конкретні закони як постійного місця проживання померлого, так і громадянства спадкоємців. Розуміння відмінностей у законах про спадкування та відповідне планування може допомогти пом'якшити потенційні правові ускладнення [15].

Згідно із законодавством США, поняття «очікувана тривалість» стосується потенційної частки майна, яку особа може успадкувати після смерті предка. Цей термін використовується для опису майбутньої частки власності, яка ще не надійшла, тобто не стала абсолютною. Оскільки очікування ще не реалізовані, вони зазвичай вважаються недійсними відповідно до загального права. Однак суди можуть визнати звільнення від очікуваної

частки майна предків, якщо це зроблено за цінну винагороду та без шахрайства [13].

Спадкування в США може відбуватися за допомогою кількох механізмів, насамперед через заповіт або спадкування за заповітом (коли особа помирає без заповіту). Якщо існує заповіт, розподіл активів здійснюється згідно з інструкціями в заповіті, а виконавець несе відповідальність за передачу активів бенефіціарам, як зазначено. Якщо заповіту немає, спадковий суд дотримується законів штату про спадкування за заповітом, щоб розподілити майно між родичами померлого, які вижили, починаючи з подружжя, а потім рухаючись по лінії споріднення.

Спадкування також може включати такі складності, як обмеження щодо того, як можна використовувати спадщину, платежі в розстрочку замість одноразової суми та можливість успадкування активів, які приносять дохід, які можуть обкладатися податком на приріст капіталу при продажу або податком на прибуток при розподілі з певних типів рахунків.

Крім того, хоча в США немає федерального податку на спадщину, кілька штатів стягують податок на спадщину. Ці податки поширюються на одержувачів спадщини та залежать від різних факторів, включаючи статус одержувача з померлим і суму успадкованої суми. Важливо зазначити, що податок на спадщину є окремим від податку на майно, який стягується з самого майна [16].

Нарешті, варто зазначити, що хоча люди можуть мати очікування щодо своєї спадщини, ці очікування іноді можуть призвести до суперечок. У деяких штатах допускається оскарження заповіту до смерті, дозволяючи сторонам оскаржувати дійсність заповіту до смерті спадкодавця. Однак ця опція доступна не в усіх юрисдикціях [14].

Інститут очікування спадщини є важливим елементом системи спадкового права України. Його подальший розвиток залежить від багатьох факторів, включаючи соціально-економічний стан країни, рівень юридичної грамотності населення, а також адаптацію до міжнародних стандартів. Розвиток цього інституту вимагає не тільки законодавчих змін, але й активної участі всіх сторін – дер-

жави, судової влади, науковців та громадськості.

Отже, очікування спадщини є фундаментальним принципом цивільного права, який забезпечує захист прав спадкоємців. Воно відіграє важливу роль у регулюванні відносин між членами сім'ї та іншими особами, які можуть мати претензії на майно після смерті спадщика. Законодавство та судова практика повинні забезпечувати прозорість та справедливість процесів, пов'язаних з майновим очікуванням, щоб запобігти конфліктам та забезпечити швидке вирішення спорів.

Удосконалення правового регулювання очікування спадщини як одного з видів майнових очікувань є нагальною потребою сучасного законодавства. На сьогоднішній день, невизначеність у цій сфері може призводити до численних правових та соціальних проблем, включаючи суперечки між потенційними спадкоємцями, затримки у процесі спадкування, а також ризики втрати спадкового майна.

Для забезпечення більшого захисту прав потенційних спадкоємців та зниження ризиків, пов'язаних з невизначеністю очікування спадщини, рекомендується розробити більш чіткі правові норми, зокрема, впровадити процедури, що запобігатимуть можливим зловживанням з боку третіх осіб або навіть інших спадкоємців.

Важливо також враховувати міжнародний досвід у цій сфері для гармонізації національного законодавства з сучасними правовими тенденціями. Вивчення та впровадження найкращих практик з інших країн допоможе забезпечити ефективне правове регулювання і захист прав усіх зацікавлених осіб.

Висновки. Таким чином, удосконалення правового регулювання очікування спадщини сприятиме зниженню правових ризиків, підвищенню захисту прав потенційних спадкоємців та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Це, в свою чергу, сприятиме стабільності та передбачуваності у сфері спадкового права, що є важливим фактором для загального правового порядку в державі.

Очікування спадщини, як вид майнового очікування, є складним правовим інститутом, який вимагає чіткого правового регулювання та розуміння з боку потенційних спадкоємців та спадкодавців.

Слід закріпити на нормативному рівні поняття та суть майнового очікування, в тому числі очікування спадщини, як виду майнового права особи, повний обсяг права на річ до якої перейде лише в момент настання певного юридичного факту, яким в спадкуванні є належне оформлення права на спадщину, або ж у випадку визнання спадщини відумерлою, факту не оформлення відповідної спадщини спадкоємцями за законом чи за заповітом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 № 2658-III. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. Дата оновлення : 03.07.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>
2. Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV від 16.01.2003. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. Дата оновлення : 27.04.2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Бондарева М. В. Про потенційні права спадкоємця на спадщину. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 5–9.
4. Заїка Ю. О. Механізм регулювання майнових правовідносин, що виникають після відкриття спадщини. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 23–28.
5. Кисіль В. Право очікування: транскрипції змісту. *Юридична газета онлайн*. 12.02.2019. № 7 (661). URL : <https://jur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/pravo-ochikuvannya-transkripciyi-zmistu.html>
6. Поняття і види спадкування. Склад спадщини. *Солом'янське районне управління юстиції у м. Києві*. 11.12.2013. URL : <https://solom.kyivcity.gov.ua/news/392.html>
7. Рим Т. Я. Поняття права очікування як категорії в інвестиційному процесі будівництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 40–46.
8. Рябоконт Є. О. Види спадкування та їх співвідношення в українському спадковому праві. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 86–92.

9. Спадкування за законом. *Безоплатна правнича допомога*. URL : <http://surl.li/aiffa>
10. Стефанчук М. О. Цивільна правосуб'єктність фізичних осіб та особливості її здійснення : монографія. Київ : Артєк, 2020. 479 с.
11. Шимон С. І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 664 с.
12. Як оформити спадок за воєнного стану : роз'яснення юриста. *УГСПЛ*. 26.10.2023. URL : <https://www.helsinki.org.ua/advices/yak-oformyty-spadok-za-voiennoho-stanu-roz-iasnennia-iurysta/>
13. Expectancy. *Legal information institute*. URL : <https://www.law.cornell.edu/wex/expectancy>
14. Perri C. Inheritance Expectations : Can They be Challenged Ahead of Time? *Czepigalaw*. 16.12.2019. URL : <https://www.czepigalaw.com/blog/inheritance-expectations-can-challenged-ahead-time/>
15. Planning your cross-border inheritance. *An official website of the European Union*. 06.10.2023. URL : https://europa.eu/youreurope/citizens/family/inheritances/planning-inheritance/index_en.htm
16. Smith L. How Does Inheritance Work and What Should You Expect? *Smartasset*. 10.05.2022. URL : <https://smartasset.com/investing/how-does-inheritance-work>
17. Załucki M. Attempts to Harmonize the Inheritance Law in Europe : Past, Present, and Future. 2023. URL : <https://ilr.law.uiowa.edu/sites/ilr.law.uiowa.edu/files/2023-02/ILR-103-5-Zalucki.pdf>